

ARKADIUSZ BEREZA

*Finanse sądów gminnych w Królestwie Polskim
w latach 1876–1915*

Communal courts finances in the Polish Kingdom in the years 1876–1915

Po klęsce powstania styczniowego rozpoczęto w polityce wewnętrznej Rosji działania unifikacyjne wobec kolejnych sfer życia publicznego Królestwa Polskiego. Nie ominęło to również sądownictwa, które jednak potrafiło utrzymać swoją odrębność aż do 1876 roku. Był to skutek sporów i dyskusji nad kształtem reformy, tj. zakresem zmian rosyjskich ustaw sądowych z 1864 roku przed ich zastosowaniem w Królestwie Polskim, jak i walki politycznej na wysokich szczeblach administracji rosyjskiej.¹ Ostateczny wynik długich prac przygotowawczo-legislacyjnych stanowiły akty prawne reformujące ustrój sądownictwa

¹ Przygotowanie reformy, polityczne jej przesłanki oraz przebieg prac legislacyjnych szczegółowo przedstawia A. Korobowicz: *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1995, s. 15–79; i d e m: *Reforma ustroju sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r. Przygotowanie i treść*, Lublin 1976; i d e m: *Przebieg prac legislacyjnych nad projektami reformy sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1977 (dalej: CPH), t. XXIX, z. 2, s. 165–187; i d e m: *Wpływ czynników pozaprawnych na kształt reformy sądowej w Królestwie Polskim z lat 1875–1876*, CPH 1987, t. XXXIX, z. 2, s. 69–82; H. Groniowski, *Walka Milutina z Bergiem (spór o reorganizację Królestwa Polskiego po roku 1863)*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, R. LXIX, z. 4, s. 899–901.

w Królestwie Polskim, zatwierdzone przez cesarza Aleksandra II w dniu 19 II/3 III 1875 roku i ogłoszone ukazem Senatu Rządzącego z 6/18 III 1875 roku.² W ślad za tym wydano kolejne akty prawne przygotowujące wprowadzenie reformy sądowej w życie w Królestwie Polskim z dniem 1/13 VII 1876 roku.³

Nowa organizacja zakładała podział na pionowy sądownictwa ogólnego i sądownictwa pokojowego, które nie były ze sobą instancyjnie powiązane. Podział ten opierał się na założeniu oddzielenia jurysdykcji w sprawach mniejszej wagi, należącej do sądownictwa pokojowego i w sprawach poważniejszych rozpatrywanych przez sądy ogólne. Organami jurysdykcji pokojowej były sądy gminne dla ludności wiejskiej, sędziowie pokoju w miastach oraz instancja apelacyjno-kasacyjna w postaci zjazdu sędziów pokoju. Postępowanie przed sądami pionu pokojowego zgodnie z duchem reformy było uproszczone, szybkie i pozbawione w dużej części formalizmu procesowego.

Nowe sądy gminne zostały wprowadzone w formie dotychczas nieznaną zarówno w Królestwie Polskim, jak i w Cesarstwie Rosyjskim.⁴ Sprawowały one swoją jurysdykcję w nowo utworzonych okręgach, które nie mogły liczyć więcej niż cztery gminy. W okręgu każdego sądu gminnego wybierany był przez zgromadzenie gminne sędzia gminny oraz co najmniej trzech ławników i ich zastępców (tzw. kandydatów) na okres trzech lat. Jeżeli w skład okręgu wchodziły cztery gminy, wtedy wybierano czterech ławników i ich zastępców. Konse-

² Były to: postanowienie o zastosowaniu ustaw sądowych z 20 XI 1864 r. do Warszawskiego Okręgu Sądowego, tzn. ustawy o organizacji władz sądowych, ustawy postępowania karnego, ustawy postępowania cywilnego i ustawy o karach wymierzanych przez sędziów pokoju (dalej: postanowienie o zastosowaniu...); ustawa o postępowaniach szczególnych w Warszawskim Okręgu Sądowym; przepisy o zastosowaniu do Warszawskiego Okręgu Sądowego ustawy notarialnej z 14/26 IV 1866 r.; Etaty władz sądowych Warszawskiego Okręgu Sądowego – *Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędowego wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego, zebrał i przełożył Stefan Godlewski*, (dalej: *Zbiór Praw*), t. VI, Warszawa 1881, s. 73–243. Oryginał w języku rosyjskim znajduje się w urzędowym zbiorze *Sobranije Uzakonienij i Rasporiazenij Prawitielstwa izdawajemoje pri Prawitielstwujuszczem Senatje* (dalej: *SUiRP*) 1875, nr 20, s. 254.

³ *Zbiór Praw*, t. VI, s. 315–317, 387–389. Ukazem Senatu Rządzącego z 14/26 VI 1875 roku ogłoszono najwyżej zatwierdzone 1/13 VI 1875 roku postanowienie o sposobie wprowadzenia w wykonanie najwyżej zatwierdzonych 19 II / 3 III 1875 r. praw o organizacji sądownictwa w Warszawskim Okręgu Sądowym (dalej: postanowienie o sposobie wprowadzenia...) – *Zbiór Praw*, t. VI, s. 391–417. W. Witkowski: *Komisja Rządowa Sprawiedliwości w Królestwie Polskim 1815–1876*, Lublin 1986, s. 272.

⁴ Szeroko na temat różnic w modelu sądownictwa pokojowego w Królestwie Polskim, a Cesarstwie Rosyjskim: A. Bereza: *Das Modell der Friedensgerichtsbarkeit im Königreich Polen im Hintergrund des Russischen Reiches in den Jahren 1876–1915*, [w:] *Sachsen im Spiegel des Rechts, Ius Commune Propriumque*, Böhlau-Verlag Köln–Weimar–Wien 2001, s. 355–370.

kwencją było zróżnicowanie składu sądu gminnego (a więc i kosztów osobowych) w zależności od struktury okręgu sądowego.⁵

Kandydatów na urząd sędziego gminnego wybranych na zgromadzenia gminnych gubernator przedstawiał Ministrowi Sprawiedliwości, do którego należało zatwierdzenie wybranych osób. Minister Sprawiedliwości mógł również mianować w trybie administracyjnym inne osoby, z pominięciem przedstawionych przez gubernatora kandydatów. Wybrani na ławników i zastępców byli zatwierdzani przez gubernatora w porozumieniu z prokuratorem właściwego sądu okręgowego. W wypadku różnicy zdań pomiędzy gubernatorem i prokuratorem sądu okręgowego sprawę zatwierdzenia wybranych ławników przedstawiano Ministrowi Sprawiedliwości, który podejmował ostateczną decyzję.⁶

Postanowienie o zastosowaniu... nie regulowało mechanizmu finansowania sądów gminnych, odsyłając w tym zakresie do norm ukazu z 19 II/2 III 1864 roku o urządzeniu gmin wiejskich, dotyczących finansowania samorządu gminnego. Koszty utrzymania nowo organizowanych sądów miały być więc pokryte w formie składki przez mieszkańców danego okręgu sądowego.⁷ Były to kwoty potrzebne na wynagrodzenia składu osobowego sądu gminnego (razem z pisarzem sądowym), pokrycie kosztów dojazdów sędziego gminnego i wydatków kancelaryjnych sądu gminnego.

Suma potrzebna na utrzymanie sądu gminnego miała być dzielona przez zgromadzenia gminne pomiędzy mieszkańców gmin okręgu sądowego proporcjonalnie do ilości posiadanej przez nich ziemi. Dlatego przy tworzeniu okręgów sądowych komisje do spraw wprowadzenia reformy (powiatowe i gubernialne) brały pod uwagę powierzchnię ziemi będącej podstawą opodatkowania, aby zapobiec zbyt dużym dysproporcjom przy wymiarze składki na utrzymanie sądów gminnych różnych okręgów sądowych.

Wysokość tych kosztów miała być jednolicie określona dla całego Królestwa Polskiego przez władze centralne w Petersburgu. Stare normy ustalone przez

⁵ Art. 4 i 14 postanowienia o zastosowaniu... W 1876 roku w Królestwie Polskim w 165 sądach gminnych zasiadało trzech ławników, zaś w 204 czterech ławników – Zatwierdzone 15/27 VI 1876 r. postanowienie Komitetu do spraw Królestwa Polskiego (dalej KdsKP) – *Sbornik prawi-tielstwiennych razporiazenij po kriestijanskomu diełu w guberniach Carstwa Polskogo, t. III, s 25-go marta 1871 po 1-e julia 1876 g.*), S. Petersburg 1876, s. 80. Ten stan uległ później zmianie – A. Bereza: *Obsada kadrowa sądów gminnych w Królestwie Polskim w latach 1875–1915. Zasady prawne i praktyka*, [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, pod red. T. Maciejewskiego, Koszalin 1999, s. 272–273.

⁶ Art. 15, 16 i 17 postanowienia o zastosowaniu... Na temat statusu sędziego gminnego patrz: A. Bereza: *Sędzia gminny w Królestwie Polskim w latach 1876–1915 jako urzędnik służby obywatelskiej*, [w:] *Administracja, zarządzanie i handel zagraniczny w warunkach integracji*, Materiały Konferencyjne – Administracja, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2002, s. 11–48.

⁷ Art. 8 postanowienia o zastosowaniu... w związku z art. 83 i 84 ukazu z 19 II/2 III 1864 roku o urządzeniu gmin wiejskich – *Dziennik Praw* (dalej: DPKP), t. 62, s. 79–81.

Komitet Urządzący dla wójtowskich sądów gminnych, funkcjonujących w okresie 1864–1876, nie mogły mieć zastosowania wobec innego charakteru nowego sądu gminnego i wielkości okręgu sądowego.⁸

Projekt dotyczący wysokości kosztów utrzymania sądów gminnych miał być sporządzony przez generał–gubernatora warszawskiego na podstawie propozycji przygotowanych przez poszczególne gubernialne komisje do spraw wprowadzenia reformy sądowej na podstawie informacji komisji powiatowych do spraw wprowadzenia reformy sądowej.

Propozycje napływające z komisji powiatowych były bardzo zróżnicowane pomiędzy sobą, nie mówiąc już o tym, że poważne dysproporcje występowały nawet pomiędzy okręgami sądowymi tego samego powiatu. Do zadań komisji gubernialnej należało określenie średniej normy dla całej guberni na podstawie otrzymanych informacji z powiatów. Ustalając normę dla całej guberni, powiązano ją z wytycznymi określonymi w piśmie generał–gubernatora warszawskiego z 25 I / 6 II 1876 roku. Wskazywano w nich, że sądy gminne powinny zajmować taką pozycję wśród społeczności wiejskiej, jaką zajmuje sędzia pokoju w rewirze miejskim, a ich status w dużej części zależy od wynagrodzenia ich członków. Ponadto zwrócono uwagę, że wynagrodzenie sędziego gminnego nie może być mniejsze niż komornika sądowego przy zjeździe sędziów pokoju (400 rubli rocznie), do którego obowiązków należało również wykonywanie orzeczeń sądów gminnych. Zalecano też zabezpieczenie odpowiedniej sumy na najem pomieszczeń, które mogły świadczyć o znaczeniu sądu gminnego.⁹

Projekty nadchodzące z poszczególnych guberni Królestwa Polskiego znacznie różniły się między sobą, co daje pewien obraz stosunku mieszkańców do wprowadzanej reformy. Wynagrodzenie sędziego gminnego określone na kwotę 450 rubli w projekcie lubelskiej i kieleckiej komisji gubernialnej należało do najniższych. W projekcie z guberni łomżyńskiej suma ta wynosiła aż 1000 rubli rocznie, lecz pojawiła się również propozycja z guberni płockiej, że służba na urzędzie sędziego gminnego z wyboru „stanowi dług obywatelski” i dla tych osób „różnica w wynagrodzeniu 100 czy 200 rubli nie ma większego znaczenia”. Przy takiej argumentacji płocka komisja gubernialna uznała za wystarczającą – jako wynagrodzenie sędziego gminnego – sumę w wysokości 300 rubli.¹⁰

⁸ Wysokość płac urzędników gminnych i pisarzy została określona postanowieniem Komitetu Urządzącego z 7/19 IV 1864 r. wydanego na podstawie art. 82 ukazu o urządzeniu gmin wiejskich... (DPKP, t. 62, s. 239).

⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Lubelski Gubernialny Urząd do spraw Włościańskich (dalej: LGUdsWł) 477, Generał–gubernator warszawski (dalej: GGW) do gubernatora lubelskiego (dalej: GL) z 25 I 1876 roku, k. 30–30v.

¹⁰ APL, LGUdsWł 478, GGW do GL z 25 IV 1877 r., k. 516–516v. Propozycje wynagrodzenia rocznego (w rublach) sędziego gminnego z innych guberni przedstawiały się następująco: kaliska – od 520 do 820, warszawska, radomska i piotrkowska – 600, siedlecka – 750, suwalska –

Również sprawa sposobu wynagrodzenia ławników budziła pewne kontrowersje, gdyż komisje guberni płockiej i radomskiej zaproponowały kwotę wypłacaną za udział w każdym posiedzeniu sądowym. Było to nawiązanie do postanowienia Komitetu Urządzącego z 7/19 IV 1864 roku, wydanego na podstawie art. 82 ukazu o urządzeniu gmin wiejskich, w którym określono dietę dla ławników dawnych wójtowskich sądów gminnych w wysokości 37,5 kopiejki za każde posiedzenie, w jakim uczestniczyli.¹¹ Pozostałe komisje opowiedziały się za stałym wynagrodzeniem rocznym od 360 rubli (gubernia łomżyńska) do 120 rubli (gubernia kielecka).¹² Tak dużych rozbieżności nie było już w sprawie dotyczącej wynagrodzenia pisarza sądu gminnego. Propozycje nadchodzące z poszczególnych guberni w tej sprawie zamykały się w granicach 300–400 rubli. Jedynie warszawska komisja gubernialna, obawiając się trudności w znalezieniu odpowiednich osób na stanowisko pisarza za takie wynagrodzenie, określiła je na sumę 480 rubli.¹³

Projekty pozostałych wydatków, dotyczących kosztów dojazdów sędziego gminnego i wydatków kancelaryjnych w propozycjach komisji gubernialnych do spraw wprowadzenia reformy sądowej, przedstawiam w poniższej tabeli.¹⁴ W projektach kaliskiej i siedleckiej komisji gubernialnej znalazły się również propozycje pokrycia kosztów dojazdów ławników. Kwoty te nie zostały wzięte pod uwagę, gdyż na podstawie art. 8 postanowienia o zastosowaniu... nie przewidziano takiego wydatku z dochodów gminy na utrzymanie sądu gminnego. Jeżeli chodzi o wydatki kancelaryjne, to istotna była projektowana ich całkowita suma, gdyż zakładano, że po ustaleniu jej wysokości wewnętrzny podział nastąpi według bieżących potrzeb.

800. Patrz również: J. Kukulski: *Sądy gminne w Królestwie Polskim. Studium społeczno-historyczne*, Kielce 1995, s. 189, 191.

¹¹ DPKP, t. 62, s. 239; *Zbiór postanowień Komitetu Urządzącego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1864, s. 17; Rkps Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie (dalej: WBPwL), nr 1881, s. 22.

¹² APL, LGUdsWł 478, GGW do GL z 25 IV 1877 r., k. 516v. Propozycje wynagrodzenia rocznego (w rublach) ławnika z innych guberni przedstawiały się następująco: suwalska – 250, lubelska i warszawska – 240, siedlecka – 200, piotrkowska – 180, kaliska – 130.

¹³ APL, LGUdsWł 478, GGW do GL z 25 IV 1877 r., k. 517.

¹⁴ *Ibidem*, k. 517–517v. Patrz również J. Kukulski: *op. cit.*, s. 190.

Projekty wydatków kancelaryjnych w guberniach

	GUBERNIE									
	Warszawska	Kaliska	Kielecka	Łomżyńska	Lubelska	Płocka	Radomska	Suwalska	Piotrkowska	Siedlecka
	Ryczałt na dojazdy sędziego gminnego									
	300	200	260	200	150	150	200	200	100	150
Wydatki kancelaryjne										
Najem pomieszczenia	200	120	350	100–200	120	100	150	200	100	160
Ogrzanie i oświetlenie	100	70		100	75	75	150	100	50	245
Przybory piśmienne	100	100–220		80	75	100		300	75	100
Podręczniki	–	–		40	–	–	–	–	–	50
Najem stróża	150	150	150	200	90	175	200	–	100	180
Inne wydatki	–	–	–	100	–	–	–	–	–	–
Razem wydatki kancelaryjne	550	440–560	500	620–720	360	450	500	600	325	745

Generał-gubernator warszawski po otrzymaniu propozycji dotyczących finansowania sądów gminnych z poszczególnych guberni Królestwa Polskiego sporządził jedną, ogólną normę dla wszystkich sądów gminnych, która była średnią z danych przesłanych przez komisje gubernialne. Projekt generał-gubernatora warszawskiego przewidywał koszt utrzymania sądu gminnego w okręgu trygminnym na sumę w wysokości 2250 rubli rocznie. W jego skład wchodziły:

wynagrodzenie sędziego gminnego	600
wynagrodzenie ławnika	200
wynagrodzenie pisarza	350
rozjazdy sędziego gminnego	200
koszty kancelaryjne	500.

W projekcie generał-gubernator warszawski wyraźnie zastrzegł, że oznaczona suma na utrzymanie sądu gminnego powinna stanowić minimum i może być podwyższona przez zgromadzenia gmin wchodzących w skład okręgu sądowego.¹⁵

Projekt został przekazany 8/20 V 1876 roku Ministrowi Spraw Wewnętrznych, lecz nie uzyskał akceptacji. Wobec zbliżającego się terminu otwarcia nowych sądów gminnych i konieczności zebrania sporych funduszy na ich organi-

¹⁵ APL, LGUdsWł 478, GGW do GL z 25 IV 1877 r., k. 518.

zacje, Komitet do spraw Królestwa Polskiego postanowił na wniosek Ministra Finansów ograniczyć w miarę możliwości wspomnianą sumę, tak aby nie zniechęcać mieszkańców gmin zbyt wysokimi składkami. W tym kierunku zmierzała uchwała, podjęta w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i pełniącym obowiązki Ministra Spraw Wewnętrznych, na posiedzeniu Komitetu do spraw Królestwa Polskiego z 15/27 VI 1876 roku. Uzyskała ona akceptację cesarską w dniu 28 VI / 10 VII 1876 roku.¹⁶

W momencie uchwalenia tego aktu, który miał znamię tymczasowości, zdawano sobie już sprawę, że ustalona w nim kwota będzie niewystarczająca. Bazowano na doświadczeniach Komitetu Urządzającego z 1864 roku, gdy propozycje dotyczące wysokości kosztów utrzymania zarządu gminnego okazały się znacznie zawyżone w stosunku do potrzeb. Wysokość poszczególnych składników została określona w ten sposób, że wybrano najniższe kwoty z propozycji przedstawionych przez komisje gubernialne Królestwa Polskiego. Wychodzono z założenia, że jeżeli najniższa kwota jest wystarczająca dla jednej z guberni, to powinna być również odpowiednia dla innych. Następnie – na wniosek sekretarza państwa Dymitra N. Nabokowa – poszczególne składniki na utrzymanie sądu gminnego zostały nieco zmienione i określono je ostatecznie w sposób następujący:¹⁷

wynagrodzenie sędziego gminnego i jego rozjazdy	400
wynagrodzenie ławnika	100
wynagrodzenie pisarza	350
kancelaryjne (i inne) wydatki	350.

Koszt utrzymania sądu gminnego w okręgu trzygminnym został określony na stosunkowo niewielką sumę – 1400 rubli rocznie, co znacznie odbiegało od propozycji generał-gubernatora warszawskiego i komisji gubernialnych.¹⁸ Zakładano, że najbliższa praktyka sądów gminnych wykaże, w jakim stopniu sumę określoną przez Komitet do spraw Królestwa Polskiego należy podwyższyć. W rzeczywistości nastąpiło to dopiero po upływie 10 lat.

¹⁶ *Sbornik prawitielstwiennych rasporjaženij po krestijanskomu dielu...*, t. III, s. 78–80. APL, Komisarz ds. włościańskich powiatu chełmskiego 81, Wypiska z dziennika KdsKP z 15 VI 1876 r., k. 23–25v.

¹⁷ Zmniejszono kwotę przeznaczoną na wynagrodzenie sędziego gminnego (wraz z rozjazdami) z kwoty 550 rubli i wynagrodzenie ławników ze 120 rubli. Powiększono natomiast kwotę wynagrodzenia pisarza sądowego z 300 rubli i przeznaczoną na wydatki kancelaryjne z 325 rubli – APL, LGUdsWł 478, MSW (Tymczasowa Komisja ds. Włościańskich Królestwa Polskiego) do GL z 2 VII 1876 r., k. 304–305v.

¹⁸ Ogólna suma na utrzymanie sądów gminnych w Królestwie Polskim określona przez GGW w wysokości 870 000 rubli rocznie została zmniejszona we wniosku p.o. MSW do 463 000 rubli rocznie. Ostateczna kwota ustalona przez KdsKP niewiele odbiegała od propozycji MSW i została ustalona na 537 000 rubli – APL, LGUdsWł 478, Wypiska z dziennika KdsKP z 15 VI 1876 r., k. 599v; Komisarz ds. włościańskich powiatu chełmskiego 79, LGUdsWł do naczelnika powiatu chełmskiego z 24 VII 1876 r., k. 22–22v, 26–26v.

Wyznaczona kwota na utrzymanie sądu gminnego miała być ściągnięta, na mocy uchwały zgromadzenia gminnego, z właścicieli ziemi w obrębie gmin wchodzących w skład okręgu gminnego.¹⁹ Analogicznie płacono z upaństwowionych dóbr poklasztornych, które nie były jeszcze wydzierżawione.²⁰ Podstawą składki była ilość ziemi ornej wyrażona w morgach, dlatego komisje gubernialne analizując projekty podziału na okręgi sądów gminnych, badały możliwości finansowe gmin wchodzących w skład poszczególnych okręgów. W miarę możliwości starano się, aby w każdym okręgu sądu gminnego znajdowało się od 40 do 60 tysięcy morgów stanowiących podstawę wymiaru składki.²¹ Zgodnie z art. 309 pkt 1 postanowieniem Komitetu Urządzającego z 13/25 IV 1865 roku 4 morgi lasu przeliczano na 1 morgę ziemi ornej dla określenia składki na utrzymanie administracji gminnej, chyba że uchwałą zgromadzenia gminnego przyjęto wyższy przelicznik.²² Jeśli w skład okręgu wchodziła osada, stanowiąca odrębną gminę, to udział takiej osady w utrzymaniu wspólnego sądu gminnego miał być określony stosownie do art. 309 pkt 2 ww. postanowienia Komitetu Urządzającego. Ustalano go stosownie do proporcji liczby mieszkańców osady do liczby mieszkańców pozostałych gmin, wchodzących w skład tego samego okręgu sądowego, z „wyłączeniem osób nieposiadających w okręgu sądowym żadnego majątku”.²³

Do określenia wysokości składki w gminach poszczególnych okręgów sądowych na utrzymanie sądu gminnego komisje gubernialne przystąpiły już na podstawie cyrkularza generał-gubernatora warszawskiego z 26 V / 7 VI 1876 roku.²⁴ Wobec faktu, że ogólna norma na utrzymanie sądu gminnego dla Króle-

¹⁹ W takim zgromadzeniu gminnym, zajmującym się sprawami nałożenia składek i kontroli wydatkowanych funduszy gminnych, mogli również uczestniczyć przedstawiciele władz skarbowych, jeżeli na terenie gminy znajdowała się ziemia będąca własnością Skarbu Państwa – postanowienie Komitetu Urządzającego z 20 XII 1868 r. / 1 I 1867 r. – DPKP, t. 69, s. 149.

²⁰ Postanowienie Komitetu Urządzającego z 20 XII 1868 r. (1 I 1867 r.) – DPKP, t. 69, s. 149.

²¹ APL, LGUdsWł 478, Dziennik posiedzeń LGUdsWł z 29–31 I 1876 r., k. 575v–576.

²² *Sbornik prawitielstwiennych rasporiaženij po Uczrieditielnomu Komitetu w Carstwie Polskom*, t. II, (1865 god), Warszawa 1865, s. 176–179; *Postanowlienija Uczrieditielnogo Komitietu w Carstwie Polskom* (dalej: PKU), t. III, s. 346; APL, LGUdsWł 477, Raport naczelnika powiatu lubelskiego do LGUdsWł z 20 I 1876 r., k. 8. Na przykład w gminie Łucka powiatu lubartowskiego zastosowano przelicznik 5 mórg lasu za jedną morgę ziemi ornej – LGUdsWł 478, Raport naczelnika lubartowskiego do LGUdsWł z 29 VI 1876 r., k. 73–75.

²³ APL, LGUdsWł 478, GGW do GL z 26 V 1876 r., k. 37v. Patrz również postanowienie Komitetu Urządzającego z 3/15 VII 1870 r. – PKU, t. XIX, s. 108; A. Okolski: *Instytucje samorządu gminnego wiejskiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” (dalej: GSW) 1880, s. 327; A. Rembowski: *O samorządzie wiejskim w Królestwie Polskim. Gospodarstwo publiczne gminy (podatki – powinności – majątek – budżet gminy)*, [w:] *Pisma*, cz. III, t. I, Kraków–Warszawa 1901, s. 189–190.

²⁴ APL, Komisarz ds. włościńskich powiatu chełmskiego 81, GL w LGUdsWł do naczelników powiatów z 31 V 1876 r., k. 12–13.

stwa Polskiego nie była jeszcze wtedy ustalona, postanowiono wstępnie nałożyć na każdą gminę składkę w wysokości 200 rubli (300 w okręgu dwugminnym) na utrzymanie sądu gminnego w pierwszym okresie jego funkcjonowania.²⁵

Dopiero po zatwierdzeniu 28 VI / 10 VII 1876 roku uchwały Komitetu do spraw Królestwa Polskiego, w której został określony koszt utrzymania sądu gminnego, gubernialne urzędy do spraw włościańskich mogły przystąpić do określenia wysokości całej składki w poszczególnych gminach. Ustalona na szczeblu gubernialnym wysokość składki dla gmin wchodzących w skład poszczególnych okręgów, była zróżnicowana. W guberni lubelskiej wahała się od 2,5 kopiejki (np. gminy IV okręgu powiatu chełmskiego lub III okręgu powiatu lubelskiego) do 4,65 kopiejki z morgi (np. gminy IV okręgu powiatu tomaszowskiego).²⁶

Kwoty na utrzymanie sądu gminnego ściągano w gminie razem ze składką na utrzymanie administracji gminnej, wymierzanej na tej samej podstawie. W efekcie znacznie wzrosły (bo średnio o 20–30%) opłaty z morgi ziemi, ściągane od chłopów na utrzymanie organów samorządowych. Na przykład w gminie Jaszczów powiatu lubelskiego składka z morgi wynosiła 10,5 kopiejki, z czego 2,5 przeznaczone było na utrzymanie sądu gminnego III okręgu powiatu lubelskiego.²⁷ W większości gmin innych guberni składka ta była znacznie wyższa, co powodowało niezadowolenie wśród ludności wiejskiej w czasie pierwszych wyborów. Niektóre zgromadzenia gminne odmawiały przeprowadzenia wyboru sędziego gminnego i ławników, uważając, że w wyniku braku ich przedstawiciela w sądzie, nie będą ponosiły kosztów utrzymania nowych sądów gminnych. Wpływ na taką postawę mieszkańców miały rozpowszechniane nieprawdziwe informacje o wysokich składkach (sięgających nawet 75 kopiejek od morgi ziemi) na nowy sąd gminny.²⁸ Reakcja generał-gubernatora warszawskiego na taką szkodliwą agitację przedwyborczą była szybka i skuteczna. Na jego polecenie gubernatorzy poinformowali zebrania opornych gmin, iż brak wybranego kandydata na urzędy sądowe nie zwolni ich z ponoszenia ciężarów na

²⁵ APL, LGUdsWł 478, Raport naczelnika powiatu janowskiego do GL z 10 VI 1876 r., k. 315–316, GL w LGUdsWł do naczelników powiatów guberni lubelskiej z 31 V 1876 r., k. 67v; Dziennik posiedzenia LGUdsWł z 7 VII 1876 r., k. 641–642.

²⁶ APL, LGUdsWł 478, Informacja o wysokości składki na utrzymanie sądów gminnych w okręgach sądowych guberni lubelskiej, k. 685–686; Dziennik posiedzenia LGUdsWł z 7 VII 1876 r., k. 647–652, 657–662.

²⁷ APL, Komisarz ds. włościańskich powiatu lubelskiego 46, Informacja o wysokości wydatków gminnych pokrywanych w drodze składki, zbieranej na podstawie ilości posiadanej ziemi w gminie Jaszczów w 1879 r., nfol.

²⁸ APL, Kancelaria Gubernatora Lubelskiego (dalej: KGL) 1876:164 lit. a, GL do GGW i MSW z 21 V 1876 r., Sprawozdanie GL dla MSW z 25 V 1876 r., nfol; H. Brodowska: *Ruch chłopski po uwłaszczeniu w Królestwie Polskim 1864–1904*, Warszawa 1967, s. 185; J. Kukulski: *op. cit.*, s. 194–195.

utrzymanie wspólnego sądu gminnego. W wyniku tego druga tura wyborów przebiegła już bez poważniejszych zakłóceń.²⁹

Poważnym zadaniem stojącym przed administracją rosyjską było również zapewnienie sądom gminnym odpowiednich warunków lokalowych. Ze względu na zbliżający się nieuchronnie dzień 1/13 VII 1876 roku podjęto szereg kroków, mających na celu uniknięcie opóźnień we wprowadzeniu reformy sądowej z powodu trudności lokalowych. Znalezienie i wynajęcie odpowiednich pomieszczeń dla sądów gminnych spoczywało na naczelnikach powiatów. Kwota przeznaczona na wynajęcie lokali była niewielka i pokrywano ją z kosztów kancelaryjnych sądu gminnego. W tym celu do kwoty w wysokości 350 rubli na wydatki kancelaryjne dodano jeszcze 100 rubli. Z tej sumy należało pokryć wynajem pomieszczenia, jego ogrzanie i oświetlenie oraz zatrudnienie stróża (stosownie do odgórnych zaleceń – w miarę możliwości żołnierza po odbytej służbie wojskowej).³⁰ Wzrost kosztów wynajęcia pomieszczeń i ich utrzymania wiązał się tym samym ze zmniejszeniem sumy przeznaczonej na inne wydatki kancelaryjne sądu gminnego. Dlatego chętnie przyjmowano propozycje mieszkańców gminy lub poszczególnych ziemian bezpłatnego udostępnienia odpowiednich pomieszczeń. Niektóre gminy starały się dla wygody swoich mieszkańców, czy też ze względów prestiżowych, umieścić siedzibę sądu gminnego na swoim terenie, wyrażając gotowość do poniesienia kosztów z tym związanych. Oprócz przygotowania odpowiednich pomieszczeń dla sądów gminnych, nagłą sprawą było odpowiednie ich wyposażenie w meble i przedmioty niezbędne do funkcjonowania sądu. Dlatego przewodniczący Tymczasowej Komisji do spraw Włociańskich Królestwa Polskiego na polecenie Ministra Spraw Wewnętrznych wydał 6/18 V 1876 roku cyrkularz, w którym wskazywał na konieczność wyasygnowania kwoty pieniężnej z sum uzyskanych z kar sądowych, znajdujących się w dyspozycji gmin, na początkowe wydatki związane z urządzeniem pomieszczeń sądów gminnych.³¹ Podjęcie takiej decyzji wynikało z obawy, że jest już za mało czasu na zebranie środków, które powinny być uchwalone przez zgromadzenia gminne. Na mocy cyrkularza gubernatorowie wydali zarządzenie dotyczące zebrania informacji na temat wysokości sum z kar sądowych, znajdujących się w gotówce w kasach gminnych, w formie wkładów w wiejskich kasach pożyczkowo-oszczędnościowych i wysokości kwot kar sądowych, które nie zostały dotychczas ściągnięte. Zakazano jakichkolwiek nowych wydatków

²⁹ APL, KGL 1876:164 lit.a, GGW do GL z 24 V 1876 r. i GL do naczelników powiatów z 27 V 1876 r., nfol.

³⁰ APL, LGUdsWł 478, GL w LGUdsWł do naczelników powiatów guberni lubelskiej z 31 V 1876 r., k. 67–68, Dziennik posiedzeń LGUdsWł z 7 VII 1876 r., k. 641–642.

³¹ *Sbornik prawitelstwiennych rasporiazenij po krestijanskomu diełu...*, t. III, s. 159–160; APL, LGUdsWł 478, MSW (Tymczasowa Komisja ds. Włociańskich Królestwa Polskiego) do GL z 6 V 1876 r., k. 8–10.

z tych sum do czasu wydania konkretnego postanowienia, a kwoty nieściągnięte nakazano bezzwłocznie wyegzekwować.

Na wniosek generał-gubernatora warszawskiego z 8/20 V 1876 roku Minister Spraw Wewnętrznych generał-adiutant Aleksandr Jegorowicz Timaszow wydał 17/29 V 1876 roku cyrkularz, w którym określił sumę na urządzenie pomieszczeń każdego sądu gminnego w wysokości 125 rubli. Zastrzeżono przy tym, że gdyby suma ta okazała się niewystarczająca do potrzeb, to generał-gubernator warszawski ma prawo ją powiększyć i nakazać przelanie jej z kwot uzyskanych z tytułu nałożonych kar sądowych.³²

Suma 125 rubli na urządzenie wewnętrzne pomieszczeń sądu gminnego została równomiernie rozłożona na gminy wchodzące w skład okręgu sądowego. Jeśli okazało się, że jedna z gmin nie dysponowała odpowiednią kwotą ściągniętą z tytułu nałożonych kar sądowych, z której dokonywano potrącenia przypadającej na gminę sumy pieniężnej, wtedy gubernator wydawał zarządzenie o tymczasowym pokryciu braku z wolnych funduszy innych gmin tego samego okręgu sądowego.³³

W sytuacji, gdy dysponowano kwotą niewystarczającą na pokrycie wszystkich wydatków związanych z wewnętrznym urządzeniem sądu, postanowiono ograniczyć się do zakupu mebli i przedmiotów niezbędnych do rozpoczęcia działalności sądu gminnego.³⁴ Sygnały dotyczące mizerni przyznanych funduszy napływały od różnych gubernatorów Królestwa Polskiego, dlatego generał-gubernator warszawski zaproponował, aby zakupu artykułów kancelaryjnych (kalamarzy, kalendarzy, linijek itp.) dokonali sami sędziowie gminni na poczet sum, które zostaną lada dzień na te cele uchwalone. Jeżeli to okaże się niewystarczające, prosił o dokładne informacje o wysokości dodatkowych, niezbędnych funduszy oraz na jakie przyrządy i meble mają być przeznaczone.³⁵ Poważne problemy wystąpiły w powiatach tych guberni, które w swoich propozy-

³² *Sbornik prawitielstwiennych rasporiaženij po krestijanskomu diełu...*, t. III, s. 160–161; APL, LGUdsWł 478, MSW (Tymczasowa Komisja ds. Włościańskich Królestwa Polskiego) do GL z 17 V 1876 r., k. 58–58v.

³³ APL, LGUdsWł 478, GGW do GL z 26 V 1876 r., k. 37–37v.

³⁴ Na wniosek prezesa lubelskiego zjazdu sędziów pokoju został wydany cyrkularz gubernatora lubelskiego z 7/19 VI 1876 roku, wyjaśniający wszelkie wątpliwości, które przedmioty i meble należy uznać za niezbędne. Każdy sąd gminny powinien posiadać krzyż i niewielką ikonę prawosławną oraz specjalnie wykonany portret cara i godło. Niezbędnymi meblami był jeden duży stół do posiedzeń przykryty zielonym sukniem oraz 2 mniejsze do narad sądu i prac kancelaryjnych wraz z 12 drewnianymi krzesłami. Ponadto należało zakupić szafę, zegar, dzwonek, dwa mosiężne świeczniki oraz prosty kufer służący jako kasa sądowa oraz zlecić wykonanie ozdobnej kraty oddzielającej część pomieszczenia, w którym znajdował się stół sędziowski. Wobec szczupłych funduszy przeznaczonych na zakup tych przedmiotów uznano, że zegary, świeczniki, szafa i krata mogą być zakupione później, po otrzymaniu dodatkowych funduszy. APL, LGUdsWł 478, GL w LGUdsWł do naczelników powiatów guberni lubelskiej z 7 VI 1876 r., k. 87–87v.

³⁵ APL, LGUdsWł 478, Kancelaria GGW do GL z 16 VI 1876 r., k. 199–201.

cjach uchwalonych przez gubernialne komisje do spraw wprowadzenia reformy sądowej przewidywały na te wydatki kwotę znacznie wyższą. Działając według tych propozycji, naczelnicy powiatów często dokonywali wcześniejszych zamówień, przekraczających tym samym sumę 125 rubli przypadającą na sąd gminny. W tych indywidualnych przypadkach gubernator zwracał się z prośbą do generał-gubernatora warszawskiego, aby zezwolił pokryć nadwyżkę z pieniędzy gminnych uzyskanych z nałożonych kar sądowych.³⁶

Wkrótce po uruchomieniu sądów gminnych pojawiły się poważne problemy z uzyskaniem stosownych funduszy na ich funkcjonowanie. Skorzystanie z gotowych wzorców, które sprawdziły się po 1864 roku, było błędem, gdyż nie wzięto pod uwagę specyfiki nowych sądów gminnych, które znacznie różniły się od dawnych sądów gminnych z wójtem na czele. Ustawodawca starał się przerzucić ciężar finansowy utrzymania sądów gminnych na samorządy gminne, pozbawiając go zarazem wpływu na ich działalność.

Sumy uzyskane ze składek w poszczególnych gminach były przesyłane do kasy urzędu gminy, na terenie której sąd gminny miał swoją siedzibę. Tym samym sąd gminny mógł swobodnie dysponować funduszami w zależności od potrzeb. Na tym tle dochodziło w początkowym okresie do licznych nieporozumień. Sędzia gminny zmuszony był wtedy, za pośrednictwem pisarza sądowego lub ławników, odbierać należne kwoty w urzędach poszczególnych gmin wchodzących w skład okręgu sądowego.³⁷

Składka była jednakowa we wszystkich gminach okręgu sądowego, lecz zróżnicowana pomiędzy okręgami sądowymi. Zasada podziału składki na podstawie powierzchni posiadanej ziemi budziła szereg kontrowersji. Utrzymanie sądu gminnego w znacznym stopniu obciążało ziemiaństwo, które mimo tych nakładów finansowych nie otrzymało większych uprawnień w obsadzie sądu gminnego na zgromadzeniu gminnym.³⁸ W celu wyrównania dysproporcji w utrzymaniu sądu gminnego proponowano powrót do reguł określonych w postanowieniu

³⁶ Nadwyżka wydatków w powiecie lubelskim wynosiła np. 203,25 rubli, w krasnostawskim 166,37 rubli i w hrubieszowskim 202,04 rubli. APL, LGUdsWł 478, LGUdsWł do GGW z 6 X 1876 r., k. 449–451v, Naczelnik powiatu janowskiego do GL z 12 VI 1876 r., k. 151–152v, Naczelnik powiatu lubelskiego do GL z 6 VII 1876 r., k. 294, Naczelnik krasnostawski z 12 VII 1876 r., k. 323–324, Naczelnik powiatu hrubieszowskiego do GL z 14 VII, k. 329–329v.

³⁷ APL, KGL 1878:153 – Prezes zjazdu sędziów pokoju (dalej: PZSP) II okręgu pokojowego guberni lubelskiej do GL z 4 IV 1878 r., k. 1–2v; LGUdsWł 478, ZSP II okręgu pokojowego guberni lubelskiej do GL z 21 II 1880 r., k. 809–810v.

³⁸ Na przykład w gminie Niedzwica (pow. lubelski) koszty utrzymania sądów gminnych ziemiaństwo pokrywało w wysokości 70% – APL, Komisarz ds. włościańskich powiatu lubelskiego 46, Informacja o przychodach i rozchodach na utrzymanie administracji gminnej i sądów gminnych w gminie Niedzwica powiatu lubelskiego z 10/22 II 1879 r., nfol. Patrz również: B. Prus: *Kroniki*, t. II, Warszawa 1953, s. 483, 516–517; A. Rembowski: *O samorządzie wiejskim w Królestwie Polskim. Gospodarstwo publiczne gminy...*, s. 196–198.

Komitetu Urządzącego z 19 IV / 1 V 1864 roku, dzielących koszt utrzymania samorządu gminnego w gminach prywatnych po połowie – między właścicieli gruntów folwarcznych i włościan oraz w postanowieniu Komitetu Urządzącego z 20 XII 1868 roku / 1 I 1867 roku, wprowadzającym opłaty dzierżawców dóbr rządowych na utrzymanie urzędów gminnych w wysokości 5% od sumy dzierżawnej.³⁹ Często dostrzeganym mankamentem był brak odpowiedniego obciążenia opłatami właścicieli przedsiębiorstw oraz innych mieszkańców, którzy nie posiadali gruntów, ale zamieszkiwali na terenie okręgu sądu gminnego. Handlarze (najczęściej Żydzi), rzemieślnicy, śludzy, oficjaliści – to grupa ludności, która nie płacąc na utrzymanie sądów gminnych, najbardziej angażowała go w rozstrzyganie drobnych sporów.⁴⁰ W świetle obliczeń statystycznych dla guberni lubelskiej w latach 1879–1884 około 65% spraw osądzonych w sądach gminnych, to sprawy pomiędzy osobami niepłacącymi składki na utrzymanie sądu gminnego. Nie przypadkiem więc niektóre zgromadzenia gminne, np. w guberni płockiej, próbowały obciążyć kosztami utrzymania sądu gminnego osoby nieposiadające gruntu, stosownie do ich dochodu lub profesji.⁴¹

Zły stan finansów sądownictwa gminnego wynikał po części z faktu zagwarantowania wolnego od opłat cywilnego postępowania sądowego.⁴² Potwierdzała to – aby nie było żadnych wątpliwości w tym zakresie – uchwała Komitetu ds. Królestwa Polskiego z 15/27 VI 1876 roku (w pkt. 2), stwierdzając, że w sprawach toczących się w nowych sądach mają zastosowanie przepisy postępowania cywilnego, w miejsce odpowiednich przepisów ustawy stemplowej Królestwa Polskiego z 25 IX / 7 X 1863 roku.⁴³ Należy zwrócić uwagę, że opłaty sądowe w sprawach cywilnych poprawiłyby znacznie stan finansów sądownictwa gmin-

³⁹ DPKP, t. 69, s. 149; DPKP, t. 62, s. 243; *Zbiór postanowień Komitetu Urządzącego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1865, s. 385–386.

⁴⁰ B. Prus: *Kroniki*, t. III, s. 419 (przedruk z „Ateneum” 1877, t. III, nr 2); H. Brodowska, *Ruch chłopski...*, s. 144–145; Rkps WBPwL, nr 1881, s. 22v.

⁴¹ Uchwała zgromadzenia gminnego Chalin w powiecie lipnowskim guberni płockiej z 19 IV 1878 r. – GSW z 1878 r., nr 18, s. 23. Według przybliżonych obliczeń, z tego rodzaju składek miała zostać zebrana 1/3 potrzebnego funduszu na utrzymanie sądu gminnego. L. Górski: *Znaczenie i obowiązki większej własności ziemskiej w Królestwie Polskim*, „Niwa” 1885, t. XXVII, s. 171–173; Z. Mirosławski: *Wybory do sądów gminnych*, „Niwa” 1876, t. IX, s. 433–434. Patrz również: G. Godlewski: *Ze stosunków gminnych w powiecie miechowskim*, „Ateneum” 1898, t. II, s. 12.

⁴² Art. 200 ustawy postępowania cywilnego... i art. 198 ustawy postępowania karnego... Ustawa stemplowa dla Cesarstwa Rosyjskiego z 1874 roku w art. 48 ust. 2 uwalniała od opłaty stemplowej w sądach pokoju wszelkiego rodzaju podania wymienione w art. 6 ust. 1 (tj. prośby, oświadczenia, skargi, odpowiedzi, repliki, dupliki, opozycje, składane kopie z tych pism i kopie załączonych dokumentów) oraz pisma rozsądzające sprawę. W. Nowakowski, *Nowe prawa dotyczące ustawy postępowania cywilnego*, GSW z 1883 r., nr 11, s. 167.

⁴³ *Sbornik prawitielstwiennych rasporjaženij po kriestijanskomu diełu...*, t. III, s. 78–80. APL, LGUdsW1 478, Wypiska z dziennika KdsKP z 15 VI 1876 r., k. 599–601v.

nego i to nie zawsze kosztem ludności miejscowej, gdyż ciężar ten spoczywałby na powodzie, który przecież niekoniecznie zamieszkiwał na terenie okręgu sądu gminnego. W postępowaniu karnym takiej możliwości nie było ze względu na charakter tej gałęzi prawa. Grzywny orzekane przez sądy gminne oraz kary pieniężne, wymierzone za nieusprawiedliwiony brak stawiennictwa świadka, przeznaczane były w części na potrzeby urzędzenia aresztów.⁴⁴ Na przykład na mocy ukazu Senatu Rządzącego z 23 V / 4 VI 1879 roku część tych sum przelano do dyspozycji kas gminnych na urządzenie aresztów przy sądach gminnych.⁴⁵ Były to jednak sumy niewielkie. Stan ten wpłynął na stopniową ewolucję mechanizmu finansowania sądów: od składki mieszkańców gminy do budżetowania przez Skarb Państwa.

Sytuacja powoli zaczęła ulegać zmianie, gdy od 1877 roku wprowadzono opłaty sądowe (i stemplowe) w postępowaniu cywilnym przed sądami pionu pokojowego.⁴⁶ W rzeczywistości akt ten dotyczył tylko Cesarstwa, na co wskazuje tryb przelewania uzyskanych z tego tytułu środków finansowych.⁴⁷ Jednakże

⁴⁴ Uwaga do art. 199 ustawy postępowania karnego... Na podstawie uwagi 3 do art. 13 ustawy o więzieniach obowiązek urzędzenia aresztu należał do gmin. Patrz: E. Rappaport: *O tak zwanym „funduszu z kar” i jego źródłach*, GSW z 1911 r., nr 7, s. 93–94.

⁴⁵ *Zbiór Praw*, t. XVI, Ukaz Senatu Rządzącego z 23 V / 4 VI 1879 r., s. 47; E. Kaczyńska: *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989, s. 362. Z czasem ograniczono nawet swobodę władz gminnych w dysponowaniu funduszami przeznaczonymi na przygotowanie aresztów, zaś od 1890 roku sumy te przelewano do powiatowych i gubernialnych kas rządowych (Cyrkularz GGW z 26 V 1890 roku.). Patrz również: E. Rappaport, *op. cit.*, s. 93–94; *Zbiór ustaw włościańskich obowiązujących w Królestwie Polskim* (z komentarzem F. Brodowskiego i J. Kaczkowskiego), Warszawa 1918, s. 32.

⁴⁶ Nastąpiło to na skutek zmiany art. 200 ustawy postępowania cywilnego z 1864 roku (*Podręcznik dla sądów gminnych Królestwa Polskiego*, ułożony przez W. Miklaszewskiego, A. Okolskiego i S. Budzińskiego, t. I, Warszawa 1876, s. 473), który zakładał, iż postępowanie przed sądami gminnymi będzie wolne od użycia papieru stemplowego i od wszelkich opłat sądowych (nie mylić z opłatami kancelaryjnymi – A. B.). Na skutek najwyżej zatwierdzonego 10/22 V 1877 r. zdania Rady Państwa (dalej: NZZRP) (ogłoszonego ukazem Senatu Rządzącego z 2/14 VI 1877 r.) wprowadzono w sądownictwie pokojowym opłaty sądowe (od wpisu i od dokumentów) w sprawach cywilnych. – *Zbiór Praw*, t. XI, s. 305–311. Procedurę wnoszenia opłat określa ukaz Senatu Rządzącego z 19 VIII / 1 IX 1877 r. (*Zbiór Praw*, t. XII, s. 111–117), zaś zasady przyjmowania, przechowywania i wydatkowania tych sum, jak i prowadzenie rachunkowości w tym zakresie, określały przepisy wydane przez MS w porozumieniu z MF i Kontrolerem Państwa, wydane na podstawie ukazu Senatu Rządzącego z 20 XII 1877 r. / 1 I 1878 r. (*Zbiór Praw*, t. XII, s. 279–281; LGW z 1878 r., nr 3, s. 2). Patrz również: S. G.: *O opłatach kancelaryjnych u sędziów pokoju i w sądach gminnych*, GSW z 1894 r., nr 18, s. 277–279.

⁴⁷ Sumy te wpływać miały do kapitałów ziemskich poszczególnych guberni, a stąd przekazywane do kas gminnych jedynie na określone prawem wydatki celowe. Akt ten stanowił jeden z błędów legislacyjnych, wprowadzając niepewność co do jego stosowania w Królestwie Polskim. Sprawy dotyczące opłat sądowych znajdowały się na forum Senatu Rządzącego, który w swych orzeczeniach nie wypowiedział się jednoznacznie co do praktyki ich pobierania już po 1877 roku. Patrz: *Sbornik rieszenij Graždanskogo Kassacjonogo Departamenta Prawitelstwujuszczego*

niektóre sądy gminne, nie czekając na wydanie odpowiedniego aktu prawodawczego dla Królestwa Polskiego, zaczęły ściągać te opłaty już od 1877 roku, co było działaniem niezgodnym z prawem. Jako pierwsze stosowały tę regulację instytucje sądownictwa pokojowego guberni kaliskiej i płockiej, za którymi poszły pozostałe gubernie z warszawską na końcu.⁴⁸ Wadą wprowadzonych przepisów było pozostawienie bez opłat sądowych sporów, w których wartość przedmiotu nie przekraczała 10 rubli. Motyw wydania tej normy był jak najbardziej humanitarny, gdyż zakładał zwolnienie najuboższych, którzy dochodzili niewielkich sum. Jednakże okazało się, że większość spraw dotyczyła właśnie tych drobnych sporów, a brak opłaty powodował wzrost pieniactwa, hamując sprawną działalność sądów gminnych.⁴⁹

Przez parę lat pobierano opłaty sądowe na tej wątpliwej podstawie prawnej. Nie poprawiło to stanu finansowego sądownictwa gminnego, gdyż sumy przelewane z tego tytułu do kas gminnych mogły być przeznaczane tylko na wydatki celowe, określone przez władze rosyjskie (np. utrzymanie aresztów). Pojawiły się jednak próby interpretacji rozszerzającej aktów prawnych z 1877 roku, aby z tych właśnie kwot pieniężnych pokryć – w miarę możliwości – także inne koszty utrzymania sądu gminnego w drodze samodzielnych decyzji zgromadzeń gminnych.

Sprawę ostatecznie wyjaśniono najwyżej zatwierdzonym zdaniem Rady Państwa z 4/16 V 1882 roku, przeznaczając w całości kwoty uzyskane z tytułu opłat sądowych (wpisowej i od dokumentów) w sądach gminnych na pokrycie ich kosztów utrzymania. Do kas gminnych miały być przelane również wszystkie kwoty z tytułu opłat sądowych pobrane dotychczas w sądach gminnych. Dopiero w wypadku braku środków finansowych na utrzymanie sądu gminnego z tego źródła, resztę pokrywano składką mieszkańców gmin należących do okręgu sądowego.⁵⁰ Od tego momentu opłaty sądowe przekazywane były co miesiąc

Senata po diełam Carstwa Polskogo c 1877 po 1911 god wkliucz., opr. M. E. Brener, cz. II, Warszawa 1912, s. 498–499.

⁴⁸ W. Nowakowski: *op. cit.*, s. 168; GSW z 1880 r., nr 22, s. 181.

⁴⁹ L. Górski: *op. cit.*, s. 172.

⁵⁰ *Zbiór Praw*, t. XXI, NZZRP z 4/16 V 1882 roku (ogłoszone ukazem Senatu Rządzącego z 25 V / 6 VI 1882 r.), art. II, s. 225–227; APL, Rząd Gubernialny Lubelski (dalej: RGL) A I 1882:112, k. 11; Lublinskija Gubernskija Wiedomosti (dalej: LGW) z 1882 r., nr 23, s. 2; W. Nowakowski, *Po latach dwudziestu*, GSW z 1893 r., Numer Jubileuszowy z 5 IV 1893 r., s. 221. Wpis płacono w wysokości 1 kopiejki od każdego rubla dochodzonej sumy (w sądach pionu ogólnego ½ kopiejki od rubla) i po 10 kopiejek od każdego arkusza wniesionego pozwu i dołączonych do niego załączników. W razie braku możliwości oszacowania, wpis określano w postanowieniu sądu w wysokości nieprzekraczającej 3 rubli. Spowodowało to spore trudności interpretacyjne, zwłaszcza w zakresie wpisów od działów spadków włościańskich, gdzie początkowo sądy gminne nadgorliwie pobierały wysoki wpis stosunkowy, co było sprzeczne z istotą sądownictwa pokojowego, jako taniego i szybkiego. Patrz: A. Piskorski: *O opłatach wpisowych w instytucjach pokojowych okręgu sądowego Warszawskiego*, GSW z 1883 r., nr 1, s. 3–7. Pro-

przez sądy gminne bezpośrednio do kasy gminy, w której leżała siedziba sądu. Cyrkularz Ministerstwa Sprawiedliwości z 1885 roku wyjaśnił, że jeżeli sąd gminny ma siedzibę w miejscu funkcjonowania urzędu gminy, kwoty z tytułu opłat sądowych powinny być przekazywane nawet co dwa tygodnie.⁵¹

Zmiany te spowodowały nie tylko kłopoty interpretacyjne, ale – co za tym idzie – również zachwianie systemu finansowania sądownictwa gminnego w Królestwie Polskim. Sumy z tytułu opłat sądowych pobierane najczęściej od 1882 roku (choć też nie we wszystkich sądach gminnych) były niewielkie, miejscowa ludność niezbyt ochoczo uchwałała dodatkowe składki, zaś sądy gminne były poważnie zadłużone z tytułu opłat za wynajem lokali. Sytuacja była na tyle poważna, że groziła zawieszeniem działalności wielu sądów gminnych (patrz niżej).

Dlatego na mocy najwyżej zatwierdzonego zdania Rady Państwa z 29 XII 1887 roku / 10 I 1888 roku zmieniono całkowicie mechanizm finansowania sądownictwa gminnego. Od następnego roku wszystkie sądy gminne przeszły na utrzymanie Skarbu Państwa Cesarstwa Rosyjskiego, który w tym celu pobierał szereg nowych dodatkowych opłat.⁵² Ze względu na to, że od tej pory Skarb Państwa pokrywał wszystkie wydatki sądu gminnego, do kas skarbowych miała również wpływać – za pośrednictwem wójtów – składka od gruntów i innych nieruchomości w kwocie, jaką zbierano dotychczas na utrzymanie sądu gminnego oraz wszystkie opłaty sądowe w sprawach cywilnych pobierane w sądach gminnych.

Obok zmian dotyczących mechanizmu finansowania sądów gminnych nastąpiło również podwyższenie funduszy przeznaczonych na utrzymanie sądu gminnego. Tymczasowa suma określona w 1876 roku, w wysokości 1400 rubli rocznie na utrzymanie sądu gminnego (w okręgu trzygminnym), była całkowicie niewystarczająca. Jej wysokość miała być zweryfikowana poprzez obserwację działalności sądownictwa gminnego. Jednak już w 1876 roku Ministerstwo Sprawiedliwości otrzymało ogólną sumę w wysokości 60 000 rubli rocznie ze

blematyka opłat kancelaryjnych została omówiona [w:] S. G., *O opłatach kancelaryjnych u sędziów pokoju...*, s. 275–280; „*Ekonomista*” 1880, nr 1, s. 1–5.

⁵¹ APL, RGL A I 1882:112, PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej do RGL z 14 XII 1882 r., k. 57–57v, PZSP II okręgu pokojowego guberni lubelskiej do RGL z 18 II 1883 r., k. 61–62, GGW do gubernatorów Królestwa Polskiego z 3 II 1886 r., k. 221; Cyrkularz MS z 20 XII 1885 roku do PZSP Warszawskiego Okręgu Sądowego, k. 222–222v.

⁵² *Zbiór Praw*, t. XXXV, s. 67; SUiRP z 1888 r., nr 11, st. 78; GSW z 1888 r., nr 9, s. 143–146; LGW z 1888 r., nr 7, s. 1–2 – zmiana art. 476 ustaw sądowych Aleksandra II, wyd. w 1883 roku. Projekt taki istniał już od 1882 roku – GSW z 1883 r., nr 34, s. 544 i z 1886 r., nr 26, s. 420. Patrz szerzej na temat zasad finansowania: M. Turowicz, *Najnowsze zmiany co do uposażenia sądów gminnych i opłat w tym celu ustanowionych*, GSW z 1888 r., nr 46, s. 768–770; „*Kraj*” 1887, nr 35, s. 9, „*Głos*” 1889, nr 9, s. 114–115.

Skarbu Państwa na dodatkowe uposażenie mianowanych sędziów gminnych.⁵³ Była to forma pomocy dla tych sędziów, którzy nie posiadali własnych majątków lub gospodarstw w okręgu sądowym i budując od podstaw swoje życie prywatne na obcym często terenie, potrzebowali wydatniejszej pomocy ze strony państwa. Cała kwota przeznaczona dla sędziów gminnych w Królestwie Polskim stanowiła dotację celową, której niewykorzystana część miała powrócić do budżetu Ministerstwa Sprawiedliwości.

Zbieranie informacji na temat powiększenia wydatków na utrzymanie sądów gminnych rozpoczęto już w pierwszym półroczu 1877 roku.⁵⁴ W napływających propozycjach sugerowano podniesienie uposażenia sędziego gminnego wraz z kosztami dojazdu do wysokości 800 rubli, co odpowiadało propozycji gubernatora warszawskiego z 1876 roku. Pojawiały się obawy, że utrzymanie pensji na dotychczasowym poziomie 400 rubli „spowoduje odejście ze służby wszystkich wartościowych jednostek po okresie 3-letniej kadencji”.⁵⁵ Pojawiły się również propozycje niewielkiego podniesienia wynagrodzenia pisarza sądowego do 400 rubli, oraz ławników, których same koszty dojazdów przekraczały rocznie kwotę 100 rubli. Za zbyt niskie uznano fundusze przeznaczone na wydatki kancelaryjne, których wysokość nie powinna być w przyszłości mniejsza niż 500–600 rubli (w tym materiały piśmienne, księgi, blankiety, ogrzewanie i oświetlenie sądu oraz wynajęcie stróża i ewentualnie dodatkowego pisarza), nie licząc kwoty potrzebnej na wynajęcie lokalu. Suma utrzymania sądu gminnego – w świetle przedstawionych propozycji – oscylowałaby w ramach 2750–2950 rubli rocznie.⁵⁶ Uzasadnione były również obawy, że niska pensja będzie skłaniała do nadużyć, zaś brak wysokiego cenzusu majątkowego w wyborach otworzy drogę do tych urzędów dla „amatorów łatwego zarobku”. Podobne obawy – które później się generalnie potwierdziły – dotyczyły obsady stanowiska pisarza sądowego,

⁵³ NZZRP z 4/16 IX 1876 r. (ogłoszone ukazem Senatu Rządzącego z 27 IX / 9 X 1876 r.) – *Zbiór Praw*, t. IX, s. 283–284.

⁵⁴ APL, LGUdsWł 478, GGW do gubernatorów Królestwa Polskiego z 25 IV 1877 r., k. 518v–519.

⁵⁵ Podobne obawy wyraża – co znajdowało zresztą odzwierciedlenie w panującej rzeczywistości – M. Turowicz: *op. cit.*, s. 766–767; F., *Projektowana reforma sądów gminnych*, GSW z 1889 r., nr 14, s. 213.

⁵⁶ APL, LGUdsWł 478, PZSP II okręgu pokojowego guberni lubelskiej do GL z 19 VII 1877 r., k. 552–553v, PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej do LGUdsWł z 27 VII 1877 r., k. 554. PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej proponował również dodatkową sumę w wysokości 150 rubli w ramach wydatków kancelaryjnych na wynajęcie kuriera. W prasie prawniczej pojawiała się propozycja podniesienia wynagrodzenia pisarza sądowego do 500–600 rubli rocznie i nadania mu pewnych przywilejów służbowych, co miałyby wpłynąć na likwidację nadużyć na tym stanowisku – GSW z 1880 r., nr 24, s. 198, z 1881 r., nr 44, s. 357; GSW z 1883 r., nr 15, s. 237; W. Miklaszewski: *Kilka słów o sądach gminnych, Wykład publiczny wygłoszony w Warszawie 11 III 1879 roku...*, Warszawa 1879, s. 29; Rkps WBPwL, nr 1881, s. 197.

który wobec niskiego wynagrodzenia, przy nadmiernej i uciążliwej pracy, będzie dążył wszelkimi sposobami do uzyskania dodatkowych źródeł dochodu.

Mimo tak alarmujących raportów, na zmiany trzeba było poczekać jeszcze kilka lat. Zanim do tego doszło, niektóre gminy doceniając pracę swoich sędziów gminnych, uchwały na zgromadzeniach dobrowolne podniesienie ich wynagrodzenia o dodatkowe 300 rubli rocznie. Możliwość taka istniała, ponieważ wynagrodzenie w wysokości 400 rubli rocznie ustalone w 1876 roku było wynagrodzeniem minimalnym. Problematyczne pozostawało określenie źródła, z którego należało pokryć ten dodatek do pensji sędziego gminnego. Ostatecznie kwoty te, za zgodą rządów gubernialnych, zostały pokryte z sum znajdujących się w kapitale gubernialnym, do którego wpływały (do 1882 roku) z tytułu opłat sądowych w danym sądzie gminnym. Miejscowa ludność przejawiała jednak sporadycznie aktywność w tym kierunku i tylko wtedy, gdy sędzia gminny cieszył się popularnością, autorytetem i sprawdział się na tym urzędzie podczas mijającej kadencji.⁵⁷

Pierwsze zmiany dotyczące uposażenia członków sądu gminnego i pisarza nastąpiły dopiero pod koniec lat 80. Od 1888 roku pensja sędziów gminnych wypłacana była ze Skarbu Państwa, co nadało ich urządowi charakter etatów, jakiego dotychczas nie posiadali.⁵⁸ Na mocy tego samego aktu została ona podniesiona z 400 do 700 rubli rocznie. Ponadto sędziowie gminni mianowani przez Ministra Sprawiedliwości (z pominięciem wybranych kandydatów) otrzymywali dodatek w wysokości 300 rubli rocznie. To samo dotyczyło tych sędziów gminnych, którzy na tym urzędzie służyli już dwie pełne kadencje i zostali wybrani na trzecią.⁵⁹ Wynagrodzenie wielu sędziów gminnych było „wzmacniane” w postaci takiego dodatku. Na przykład na 25 sędziów gminnych w I okręgu pokojowym guberni lubelskiej w 1891 roku dodatkowe wynagrodzenie otrzymało 16 sędziów gminnych (w tym 7 mianowanych), zaś w 1897 roku aż 22 (w tym 10 mianowanych).⁶⁰ Stanowiło to poważne obciążenie finansowe, dlate-

⁵⁷ W guberni lubelskiej zdarzało się to jedynie w powiecie lubartowskim w 1879 r. i 1882 r. w I okręgu, gdzie sędzią gminnym był Józef Liciński, czy w 1881 r. w II okręgu, gdzie na czele sądu gminnego stał Gustaw Tosiński. APL, RGL A I 1879:151, Naczelnik powiatu lubartowskiego do GL z 28 XII 1879 r., k. 3 i Postanowienie RGL z 16 IV 1880 r., k. 11–12v; RGL A I 1881:20, Naczelnik powiatu lubartowskiego do RGL z 27 I 1881 r., k. 1–1v, GL do naczelnika powiatu lubartowskiego z 6 III 1881 r., k. 3–4; RGL A I 1882:135, PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej do GL z 6 IX 1882 r., k. 1–1v i Postanowienie RGL z 29 IX 1882 r., k. 2–4v.

⁵⁸ *Zbiór Praw*, t. XXXV, NZZRP z 29 XII 1887 r. / 10 I 1888 r., s. 67.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 73–75, GSW z 1888 r., nr 9, s. 146 i nr 13, s. 227; APL, Zjazd Sędziów Pokoju I okręgu pokojowego guberni lubelskiej (dalej: ZSP I okręgu GL) 3/1897, PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej do MS z 19 III 1897 r., nfol.

⁶⁰ APL, ZSP I okręgu GL 3/1891, PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej do MS z 11 I 1891 r., nfol; ZSP I okręgu GL 3/1897, PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej do MS z 19 III 1897 r., MS do PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 26 X 1897 r., Spis sędziów gminnych I okręgu pokojowego guberni lubelskiej, otrzymujących dodatkowe uposażenie po 25 rubli na miesiąc, nfol. Wysokość sumy przeznaczanej z Lubelskiej Izby Skarbowej na do-

go Minister Sprawiedliwości często nakłaniał w guberni lubelskiej do wyboru „właściwego” kandydata na urząd sędziego gminnego. Nie zawsze odnosiło to skutek, ale na przykład już w 1908 roku dodatkowe wynagrodzenie w I okręgu pokojowym guberni lubelskiej otrzymywało tylko 3 sędziów gminnych mianowanych i 9 pełniących urząd co najmniej dwie kadencje.⁶¹

W 1887 roku powiększono również wynagrodzenie ławników o niewielką sumę – 50 rubli – do 150 rubli rocznie. Spora zmiana nastąpiła w wysokości pensji pisarza sądowego. Często w raportach władz rosyjskich wytykano negatywny wpływ pisarza na orzecznictwo i funkcjonowanie sądu gminnego, lecz dostrzegano zarazem olbrzymi zakres obowiązków kancelaryjnych, które obciążały tego urzędnika. Jego wynagrodzenie wzrosło z 350 do 500 rubli rocznie i nadal było wypłacane z funduszu kancelaryjnego sądu gminnego.⁶² Tym samym podstawowe koszty osobowe (bez pisarza sądowego) jednego sądu gminnego wzrosły w 1887 roku z sumy 1200 do 1650 rubli rocznie, co pozostało bez zmian do 1915 roku.⁶³

Znacznie bardziej skomplikowaną kwestią była sprawa kosztów kancelaryjnych, wynajmu pomieszczeń sądowych i ich utrzymania. W 1876 roku ustalono, że koszty wynajęcia pomieszczeń sądów gminnych pokrywane będą z kwoty wydatków kancelaryjnych, których wysokość wynosiła 350 rubli. Była ona zasilana również niewielkimi opłatami kancelaryjnymi, które nie zawsze były zgodne z obowiązującym prawem.⁶⁴ Tym sposobem sądy gminne starały się nieco podreperować fundusz kancelaryjny, gdyż suma – która pozostawała po opłaceniu wynajęcia pomieszczeń – często nie wystarczała na zakup podstawowych materiałów biurowych. Już w 1876 roku zdawały sobie sprawę z tego faktu rosyjskie władze gubernialne, które „starały się uzmysłwić chłopom potrzebę uchwalenia dodatkowej składki na wzmocnienie funduszu kancelaryjnego sądu gminnego”.⁶⁵ Nie spotkało się to jednak z pozytywnym odzewem ludności wiejskiej, nieskorej do płacenia większej sumy niż prawo nakazywało. Dlatego

datkowe wynagrodzenie sędziów gminnych w guberni lubelskiej z tych tytułów wynosiła 6400 rubli (2905 rubli dla sędziów mianowanych i 3495 rubli dla wybranych) – Lubelska Izba Skarbowa do PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 7 XI 1897 r., nfol.

⁶¹ APL, ZSP I okręgu GL 1/1908, MS do PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 12 I 1908 r., Spis sędziów gminnych otrzymujących dodatkowe wynagrodzenie w wysokości 300 rubli rocznie, nfol.

⁶² GSW z 1888 r., nr 13, s. 227.

⁶³ *Zbiór Praw*, t. XXXV, s. 73–75 – art. VIII pkt a) i Rozkład tymczasowy płac uposażenia sędziów gminnych, ławników i pisarzy sądów gminnych NZZRP z 29 XII 1887 r. / 10 I 1888 r.; APL, ZSP I okręgu GL Nariad 5/1914, Rozpisanie sum przeznaczonych dla MS ze Skarbu Państwa w 1914 r. na utrzymanie ZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej cz. 1B, k. 43–47.

⁶⁴ S. G.: *O opłatach kancelaryjnych u sędziów pokoju...*, s. 275–280.

⁶⁵ APL, ZSP I okręgu GL 27/1876 r., Wypiska z dziennika LGUdswł z 21 VII 1876 r., k. 34–36. Patrz również: B. Prus: *op. cit.*, s. 335 (przedruk z „Ateneum” 1877, t. I, nr 2).

w 1882 roku kwota przeznaczona na wydatki kancelaryjne i gospodarcze została powiększona do 500 rubli rocznie dla każdego sądu gminnego.⁶⁶ Kwota ta – w świetle interpretacji generał-gubernatora warszawskiego – należała się sądom gminnym od momentu otrzymania ukazu Senatu Rządzącego, nie zaś od ustanowienia nowych składek zgodnie z postanowieniami ukazu. Szybkość reakcji władz rosyjskich świadczy o tym, że znały one ciężką sytuację finansową sądownictwa gminnego i dążyły do jej polepszenia.⁶⁷

Mimo to sądy gminne urządowały w niewielkich, słabo ogrzanych pomieszczeniach wynajętych przez sędziego gminnego, oczywiście w granicach posiadanych na ten cel funduszy. Brakowało także odrębnych środków na wynajęcie lokalu dla sędziego gminnego lub pisarza sądowego.⁶⁸ Ponadto w 1882 roku pojawiały się trudności z wyegzekwowaniem wyższej składki od gmin, w celu zebrania powiększonej sumy funduszu kancelaryjnego sądów gminnych. Powodowało to rosnące zadłużenie sądów gminnych, gdyż ściągane opłaty sądowe w sprawach cywilnych były niewielkie.⁶⁹ Dopiero w wyniku reformy finansowania sądów gminnych w 1887 roku sytuację uzdrowiono. Na mocy wydanego wtedy aktu prawnego wszystkie wydatki kancelaryjne i gospodarcze sądów gminnych w wysokości co najmniej 500 rubli miały być pokryte ze środków Skarbu Państwa. Tym samym uwolniono gminy z bezpośrednio ponoszonych opłat na utrzymanie sądu gminnego.⁷⁰

Zmiana ta spowodowała pewne nieporozumienia, gdyż liczne zgromadzenia gminne – opierające się na fakcie, że dotychczas koszty wynajęcia pomieszczeń pokrywano ze środków kancelaryjnych sądów gminnych, a w samym akcie prawnym nic nowego na ten temat nie ustalono – odmawiały dostarczenia pieniędzy na wynajęcie lokalu sądowego. W wyniku tej sytuacji wiele sądów gminnych zostało postawionych w trudnym położeniu, gdyż nie miało dostatecznych środków finansowych na opłaty z tytułu najmu pomieszczeń. Zdarzały się nawet – o czym donosił Ministrowi Sprawiedliwości starszy prezes Warszawskiej Izby Sądowej tajny radca Władimir Aristow – sytuacje, że właściciele wynajętych pomieszczeń, wobec zaległości w opłatach ze strony sądu gminnego,

⁶⁶ APL, RGL A I 1882:112, PZSP II okręgu pokojowego guberni lubelskiej do GL z 10 VI 1882 r., k. 1–1v, PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej do GL z 15 VI 1882 r., k. 2–2v, Ukaz Senatu Rządzącego z 25 V / 6 VI 1882 r., k. 5–5v – SUIRP z 1882 r., nr 54, s. 349.

⁶⁷ APL, RGL A I 1882:112, GGW do GL z 10 VIII 1882 r., k. 14–15.

⁶⁸ W latach 80., aż 27 (na 41) pisarzy sądowych w guberni lubelskiej zmuszonych było zamieszkiwać w pomieszczeniach sądów gminnych. APL, LGUdsWł 479, Postanowienie LGUdsWł z 29 VII 1891 r., k. 253–255.

⁶⁹ APL, RGL A I 1882:112, Informacja o długach sądów gminnych w guberni lubelskiej w 1883 r., k. 96–96v; GGW do GL z 18 IV 1887 r., k. 228–228v, Informacja o długach sądów gminnych w 1887 r. w których do 1882 r. nie były pobierane opłaty sądowe, k. 229–300.

⁷⁰ *Zbiór Praw*, t. XXXV, NZZRP z 29 XII 1887 r. / 10 I 1888 r., s. 73.

występowali do sądów okręgowych o eksmisję. Na skutek tego działalność niektórych sądów gminnych została przerwana w wyniku braku lokalu.⁷¹

Pojawił się więc problem interpretacyjny, z jakiego źródła należy pokryć koszty lokalowe sądów gminnych. Starszy prezes Warszawskiej Izby Sądowej uważał, że kosztami utrzymania pomieszczeń sądowych należy obciążyć gminy, lecz odmiennego zdania było Ministerstwo Sprawiedliwości. Cykularz Ministra Sprawiedliwości z 12/24 V 1891 roku, skierowany do gubernatorów Królestwa Polskiego, uznał konieczność pokrycia kosztów lokalowych sądów gminnych ze środków Skarbu Państwa. Stwierdzono zarazem, że sądy gminne nie mają prawa żądać od gmin bezpłatnego udostępnienia pomieszczeń lub kwot na ich wynajęcie.⁷² Jako środek doraźny służyło wyasygnowanie ze Skarbu Państwa dotacji celowej na pokrycie najbardziej pilnych wydatków lokalowych dla tych sądów gminnych, które zalegały z opłatami za parę lat. Tymczasowym posunięciem było również uprawnienie, jakie otrzymał starszy prezes Warszawskiej Izby Sądowej razem z generał-gubernatorem warszawskim na przenoszenie kwot z sądów gminnych, których sytuacja materialna była lepsza, do sądów gminnych, które odczuwały wyraźny niedostatek środków finansowych. To zarządzenie nie mogło jednak rozwiązać tragicznej sytuacji finansowej sądów gminnych.

Dotychczasowa suma 500 rubli na wydatki kancelaryjne nie mogła w żaden sposób pokryć kosztów wynajęcia pomieszczeń sądowych, gdyż całkowicie pochłaniały ją inne wydatki, tzn.:

prenumerata wydawnictw urzędowych	–	40
najem stróża	–	120
druki sądowe i oprawa ksiąg i rejestrów	–	20
materiały piśmienne	–	150
wynajęcie dodatkowego pomocnika pisarza	–	120
	RAZEM⁷³	– 450 rubli.

Wydatki te, wraz z kosztami dokonania okresowych remontów i koniecznych napraw w pomieszczeniach sądowych, pochłaniały w całości sumę wydatków kancelaryjnych sądu gminnego w wysokości 500 rubli. Niemożliwe więc

⁷¹ APL, LGUdsWł 479, MS do GGW z 12 V 1891 r., k. 267–268v. W 1891 roku pełniący obowiązki starszego prezesa Warszawskiej Izby Sądowej W. A. Aristow donosił, iż suma zadłużenia sądów gminnych z tytułu najmu pomieszczeń wynosiła w Królestwie Polskim 15 733 rubli – MS do GGW z 12 V 1891 r., k. 268v. O takich procesach donosiła również prasa prawnicza, z tym że skargi były często oddalane, gdyż właściciele lokali pozywali sąd gminny, nie zaś zawierającego osobiście umowę najmu pomieszczeń sędziego gminnego – GSW z 1893 r., nr 39, s. 676–677.

⁷² APL, Komisarz ds. włościańskich powiatu janowskiego 38, Cykularz GL do naczelników powiatów i komisarzy ds. włościańskich guberni lubelskiej z 12 IV 1897 r., nfol.

⁷³ APL, LGUdsWł 479, MS do GGW z 12 V 1891 r., k. 269–270.

było pokrycie z tej sumy jeszcze kosztów wynajęcia pomieszczeń sądowych bez uszczerbku dla działalności sądu gminnego.

Aby rozwiązać sytuację, Minister Sprawiedliwości zobowiązał władze gubernialne do określenia sumy potrzebnej na wynajęcie lokali dla sądów gminnych oraz na ich oświetlenie i ogrzanie, ze względu na zróżnicowanie ich potrzeb od warunków miejscowych (różne ceny w guberniach oraz we wsiach, w osadach i miastach). Zrezygnowano więc z wyznaczenia stałej kwoty przeznaczonej na ten cel. Sprawą określenia sumy potrzebnej na wydatki lokalowe sądów gminnych w ramach guberni miał się zająć gubernialny urząd ds. włościńskich na posiedzeniu z udziałem prokuratora właściwego sądu okręgowego i prezesów zjazdów sędziów pokoju.⁷⁴ Na posiedzeniach tego organu poddawano analizie informacje dotyczące potrzeb lokalowych każdego sądu gminnego (w tym kosztów oświetlenia i ogrzania lokalu), wyznaczano kwoty potrzebne na wynajem kwater dla mianowanych sędziów gminnych, którzy byli najczęściej ludźmi napływowymi.

W wyniku tych prac ustalono ogólną sumę wydatków na najem lokali dla sądów i sędziów gminnych oraz na ich oświetlenie i ogrzanie, np. w guberni lubelskiej kwota ta wynosiła 16 000 rubli rocznie.⁷⁵ Określona w ten sposób suma wydatków kancelaryjnych sądu gminnego (wraz z kosztami lokalowymi) wahała się od 550 do 950 rubli rocznie. Wynikało to z różnych kosztów wynajęcia pomieszczeń sądowych, jak też z różnego zapotrzebowania na materiały biurowe i pomoc kancelaryjną. Powodowało to oczywiście zróżnicowanie dotacji pomiędzy poszczególnymi sądami gminnymi. Jeżeli jakaś część dotacji do środków kancelaryjnych nie została wykorzystana w ciągu roku, wracała do Skarbu Państwa.⁷⁶

Na marginesie należy zaznaczyć, że cała kwota środków kancelaryjnych nie była wypłacana na ręce sędziego gminnego. Z mocy prawa potrącano z kwot przeznaczonych na wydatki kancelaryjne każdego sądu gminnego jeszcze w izbie skarbowej sumę w wysokości 25 rubli 87 kopiejek, przekazując ją na obowiązkową prenumeratę wiadomości senackich („Wiedomosti Senackie”) i informacji o skazanych („Wiedomosti Sprawok o Sudimosti”).⁷⁷ Co pewien czas na

⁷⁴ NZZRP z 14/26 III 1878 r. – APL, LGUdsWł 479, MS do GGW z 12 V 1891 r., k. 272–273v.

⁷⁵ W skład tej sumy wchodziło: 8700 rubli na wynajęcie pomieszczeń sądowych, 4100 na ogrzanie i oświetlenie sądu, 2200 na wynajęcie kwater dla sędziów gminnych i 1000 na ich ogrzanie i oświetlenie – APL, LGUdsWł 479, Postanowienie LGUdsWł z 29 VII 1891 r., k. 258–259.

⁷⁶ APL, ZSP I okręgu GL 3/1891, MS do PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 16 I i 5 V 1891 r., nfol.

⁷⁷ APL, ZSP I okręgu GL 3/1897, MS II Departament do PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 7 XII 1896 r., Rozpisanie sum z Ministerstwa Sprawiedliwości na 1897 r. ze Skarbu Państwa na utrzymanie składu sądów gminnych I okręgu pokojowego guberni lubelskiej i na wydatki kancelaryjne, nfol.

wniosek Ministra Sprawiedliwości przeznaczano ze Skarbu Państwa dodatkową sumę na zakup publikacji wydawnictw dotyczących nowego ustawodawstwa w formie dodatków do *Zwodów praw*, kolejnych wydań Ustaw sądowych Aleksandra II, ustawy o karach wymierzanych przez sędziów pokoju i innych zbiorów oraz *Pamiętniki Książki Warszawskiego Sądiebnego Okruga*. Pieniądze te przekazywano do dyspozycji prezesów zjazdów sędziów pokoju, a następnie zakupione pozycje odbierane były przez sędziów gminnych w kancelarii zjazdu.⁷⁸

Te zasady finansowania sądownictwa gminnego w Królestwie Polskim, ukształtowane na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku, nie uległy zmianom aż do 1915 roku. Środki finansowe przekazywane na utrzymanie sądownictwa gminnego w 70% przeznaczone były na koszty osobowe, zaś pozostałe 30% to wydatki kancelaryjne wraz z kwotami na wynajęcie i utrzymanie pomieszczeń sądowych. Całkowity koszt utrzymania sądownictwa gminnego w poszczególnych guberniach ulegał jedynie zmianom z powodu corocznego zwiększania kosztów kancelaryjnych (i lokalowych), co było związane z powolnym wzrostem cen i potrzeb sądów gminnych. Kwoty na utrzymanie sądów gminnych były pokrywane w całości z Izby Skarbowej. Na ten cel na rachunek Izby Skarbowej wpływały opłaty przewidziane w prawie z 29 XII 1887 roku / 10 I 1888 roku, a więc składka gruntowa, 10% od sprzedaży świadectw handlowych i przemysłowych oraz opłaty od pomieszczeń fabrycznych. W warunkach guberni lubelskiej były to sumy spore, dochodzące do 90 000 rubli w latach 1911–1912, prawie w całości pokrywające koszt utrzymania sądownictwa gminnego.⁷⁹ Kwota ta była uzupełniana – w zależności od potrzeb – dotacją z utworzonej w 1894 roku rezerwy rocznej, pozostającej w dyspozycji starszego prezesa Warszawskiej Izby Sądowej i generał-gubernatora warszawskiego.⁸⁰

⁷⁸ APL, ZSP I okręgu GL 44/1896, PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej do sędziów gminnych I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 18 VI 1896 r., nfol. W 1896 roku na ten cel w I okręgu pokojowym guberni lubelskiej przeznaczono 220 rubli – MS do PZSP I okręgu pokojowego guberni lubelskiej z 28 II 1896 r., nfol.

⁷⁹ *Zbiór Praw*, t. XXXV, NZZRP z 29 XII 1887 r. / 10 I 1888 r., s. 69–71. Udział poszczególnych składników w kwocie 90 000 rubli w 1912 r. wyglądał następująco: składka gruntowa – 50%, część opłat ze sprzedaży świadectw przemysłowych i handlowych – 24%, opłaty od pomieszczeń fabrycznych – 26%. Obliczenia autora na podstawie APL, RGL A II 1913:128, Kancelaria GGW do gubernatorów Kraju Przywiślańskiego z 12 III 1913 r. i Lubelska Izba Skarbowa do RGL z 19 III 1913 r., nfol. O wysokości tych opłat patrz: *Kalendarz lubelski na rok przestępny 1888*, Rok XX, s. 56–60.

⁸⁰ SUiRP z 1894 r., nr 27, st. 209 – NZZRP z 25 I / 6 II 1894 r.; APL, Komisarz ds. włościańskich powiatu janowskiego 38, Cyrkularz GL do naczelników powiatów i komisarzy ds. włościańskich guberni lubelskiej z 12 IV 1897 r., nfol.; GSW z 1894 r., nr 13, s. 206 i z 1895 r., nr 2, s. 28.

*

Analiza zmian, jakie miały miejsce w sferze finansowania sądownictwa gminnego, uwidacznia kierunek polityki rosyjskiej wobec tej instytucji, która potrafiła utrzymać swoją odrębność, a nawet pewną niezależność, od zaborcy. Zlikwidowanie bezpośredniej składki mieszkańców gminy na utrzymanie sądu gminnego miało na celu pozbawienie tej instytucji jednej z cech samorządu, chociaż nie bez znaczenia była również słabość mechanizmu ściągania składek od miejscowej ludności, co zagrażało prawidłowemu funkcjonowaniu sądów. Od końca lat 80. XIX wieku opłaty wnoszone przez mieszkańców na rzecz utrzymania sądów gminnych wpływały do Skarbu Państwa, który finansował wydatki osobowe i kancelaryjne sądów gminnych. Były to kwoty jednak zbyt niskie, aby zapewnić odpowiednie wynagrodzenie, stosowne do piastowanej funkcji i zaspokoić inne potrzeby (np. lokalowe) sądownictwa gminnego. Stanowiło to charakterystyczny rys niezwykle oszczędnej polityki rosyjskiej wobec całego sądownictwa w Królestwie Polskim.

Zmiana sposobu przekazywania funduszy na potrzeby sądów gminnych spowodowała, że stanowisko sędziego gminnego nabrało charakteru etatu sądowego, a więc tym samym cech urzędniczych kojarzonych ze służbą dla Cesarstwa Rosyjskiego. Jednak sędziowie gminni, jako wybierani (co do zasady) przez miejscową społeczność, uchodzili nadal za pewien przejaw jej samorządu. Pełniąc z zaangażowaniem swoją służbę obywatelską, rozstrzygali sprawy w sądzie gminnym, który w oczach miejscowej ludności uchodził za jej „własny sąd”.

SUMMARY

Communal courts initiated in the Polish Kingdom in 1876 were in the system of courts of common law the institution of peace administration of justice. The principle of the choice of the communal court staff as well as financing through collection of money by the tenants of the court district, gave them the attributes of a self-governing organ. Costs per person and chancellery costs were very low in the beginning. Russian authorities tried thereby to enlist cooperation of the local population for the new communal courts, since it is this population that incurred the costs of the courts' maintenance. Unfortunately, it had a negative effect also on their functioning. The problems related to the obtainment of financial means from local population causing serious disturbances in courts' activity, inclined the tsarism to reform the mechanism of financing communal courts. Since 1888, the direct collection made by commune inhabitants for the maintenance of the communal court was replaced by budgeting from the State Treasury. Taking advantage of specialized tax office, a number of fees were extracted (including court fees introduced in peace courts in 1882), which allowed to finance new, slightly higher since 1888 costs of the maintenance of communal courts.